РОЗДІЛ IV.
АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

Світлана ЧЕРНИШ

ПРО РІВЕНЬ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ЗЕРНА

Вирощування і переробка зерна споконвіку були в Україні стратегічно важливими видами економічної діяльності. Не втратили вони своєї актуальності та значимості й сьогодні. Разом з цим, важливо усвідомити, що діяльність господарюючих суб'єктів відбувається на засадах змагальності і конкуренції. У повній мірі це стосується і підприємств хлібопродуктового підкомплексу АПК.

З огляду на зміст і структурну специфіку сучасних реформаційних процесів у хлібопродуктовому підкомплексі важливо визначити методичну компоненту економічного аналізу конкурентної спроможності підприємства. У даному випадку йдеться про розв'язання щонайменше двох проблем. Перша – це оцінка власної конкурентної спроможності об'єкта дослідження, а друга – оцінка його основних конкурентів.

Дослідження конкурентної спроможності підприємств обов'язково потребує однозначної змістовної і кількісної класифікації типів ринкового середовища, скажімо, на ринку зерна, борошна, круп і т. ін. Політекономічний сенс такої оцінки полягає насамперед у тому, що методично вірна кількісна та якісна класифікація типу ринкової структури дає підприємству реальні можливості для вибору стратегічно вірної моделі поведінки на ринку, побудови продуманої цінової політики, розробки ефективних цінових і нецінових методів боротьби з конкурентами за сировину, споживачів і ринки збуту. Безпосередню оцінку рівня розвитку конкурентного середовища проводять через оцінку рівня монопольної влади в окремій галузі чи на ринку. Суто теоретично функціонуючі на ринку підприємства мають два основних маніпулятивних важелі для впливу на ринкове середовище, споживачів і конкурентів: ціна та обсяг виробництва (реалізації). Оцінити рівень монопольної влади і відповідно визначити тип ринкової структури можна, використавши індекси Гарфіндела – Хіршмана.

$$Ih = \sum_{i=1}^{n} S_i^2 \qquad (1)$$

де Ih – індекс Гарфіндела – Хіршмана; Si – питома вага (частка) і-тої фірми на ринку; n – загальна кількість фірм на ринку.

Проблема оцінки рівня монопольної влади на ринку, в тому числі ринку зерна та хлібопродуктів, є надзвичайно важливою і потребує відповідного регламентування на державному рівні. В Україні дана проблема регулюється Законом "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" від 18 лютого 1992 р. Стаття 1. даного Закону визначає, що конкуренція – це " . : . змагальність підприємців, коли їх самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку і стимулюють виробництво тих товарів, яких потребує споживач". У свою чергу згаданий Закон монопольним визначає " . . . домінуюче становище суб'єкта господарювання, яке дає йому можливість самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання

обмежувати конкуренцію на ринку певного товару. Монопольним визнається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару перевищує 35 відсотків. Рішенням Антимонопольного комітету України може визначатися монопольним становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару менше 35 відсотків"[1].

Таким чином прикладна оцінка конкурентної спроможності потребує чіткого визначення і класифікації типів ринкового середовища, в якому доводиться функціонувати конкретному суб'єкту господарювання. Важливість такого дослідження має рівнозначиму теоретичну і прикладну цінність. Класифікація типів ринкового середовища на практиці дає можливість підприємствам визначати тип економічної поведінки, формувати власний стратегічний управлінський набір і розробляти ефективні методи конкурентної боротьби.

Методичною основою визначення типу ринкового середовища є насамперед дані про обсяги купівлі-продажу зерна та продуктів його переробки. З цією метою ми провели структурне вивчення обсягів реалізації і закупівлі зерна суб'єктами господарювання різних районів Тернопільської області. Вивчення та аналіз специфіки регіонального ринку зерна на прикладі його районного сегмента цілком виправдане, оскільки адміністративний район, з одного боку, повномасштабно представляє типову структуру хлібопродуктового підкомплексу області, а з іншого – локалізує інформаційну базу пошуку. При цьому обсяги міжрегіональних (міжрайонних) потоків реалізації зерна можна фактично ігнорувати, бо: по-перше, вони практично не піддаються кількісній оцінці через відсутність відповідного інформаційного масиву; по-друге, за нашими оцінками, реальна величина цих потоків займає відносно невелику питому вагу у структурі торгового балансу зернових.

Базисні дані про обсяги реалізації основних сільськогосподарських культур підприємствами-виробниками Тернопільського району у 1999 р. подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Обсяги реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами Тернопільського району у 1999 р.

Назва сільськогосподарського підприємства	Обсяги реалізації, ц						
	Пшениці	жита	ячменю	вівса	гречки	гороху	Зернових і зернобобових разом[2]
ТОВ "Черн. Руський"	1741	-	1768	276	346	57	4405
ПАП "Шанс"	1093	-	3234	39	222	61	4730
ПАП "Бірки"	1143	-	3439	427	340	105	5591
ТОВ "Романівське"	1150	-	1282	126	46	88	2931
ТОВ "За вільну Україну"	616	-	7260	13	161	1353	9518
ТОВ "Медобори"	5852	-	2511	203	110	-	9961
ПМП "Агрон"	28	-	4395	2	-	-	7254
ТОВ "Батьківщина"	2257	-	3005	135	77	76	5550

[1] Закон України "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності" від 18. 02. 1992 р. (ВВР) 1992, № 21, ст 296 (з наступними змінами та доповненнями). С. 1.

[2] Колонка включає також дані про обсяги реалізації кукурудзи та інших культур, не виділених окремо.

Продовження таблиці 1

ТОВ "Дністер"	3858	-	1550	103	69	-	6296
ТОВ ім. Л. Українки	4523	-	683	23	279	-	5521
ТОВ "Агросвіт"	4177	121	767	14	27	13	5124
ТОВ "Мар'янівське"	4503	-	2288	175	16	-	6997
ТОВ "Збруч"	3698	-	3913	122	279	420	8482
ПАП "АВМ"	5432	618	2137	163	64	-	8493
ПАП "Перемога"	1613	-	1807	72	784	24	5244
ТОВ "Вел. Глибочецьке"	-	-	5920	-	295	66	6281
ПОП "Золотий колос"	4390	29	5251	319	184	34	10207
ТОВ "Агрокомплекс"	6627	18	3112	-	239	-	9996
ТОВ "Агрокомплекс" – філія	448	-	2816	100	316	10	4793
ТОВ "Маяк"	4159	-	4133	226	185	95	10807
ПАП "Прогрес"	802	19	6707	122	-	-	7650
ТОВ "Вікторія"	3524	-	3234	127	229	-	7345
ТОВ "Смиковецьке"	537	-	2002	240	42	-	2842
ТОВ "Росинка"	1648	90	4240	586	55	-	6697
ТОВ "Колос"	8022	-	5606	528	703	467	18606
ПАП "Чистилівське"	265	58	3937	111	389	113	4905
ПАП "Попів"	561	30	5606	451	110	-	7316
ТОВ "Великолуцьке"	5504	-	2557	227	62	31	8474
ПАП "Буцнівське"	249	-	1900	166	224	-	2813
ТОВ "Промінь"	3908	-	1711	-	26	-	5645
ТОВ "Дружба"	2315	-	1250	-	380	-	3958
ТОВ "Стегниківське"	2366	-	2203	-	53	-	4622
ТОВ "Поділля"	8291	22	1864	140	116	31	11095
ТОВ "Острівське"	3486	50	2245	-	34	20	8194
ВАТ "Ангелівка"	416	-	370	-	-	-	786
Разом по району	99202	1055	106703	5236	6462	3064	239129

На основі наведених вище даних (табл. 1) ми провели розрахунок відповідних структурних аналогів щодо окремих зернових культур і зернових та зернобобових загалом (табл. 2).

Важливо зауважити, що таблиця 2 включає лише дані про обсяги реалізації зерна тільки колективними сільськогосподарськими підприємствами району, тобто фактично ігнорує фермерські господарства та особисті підсобні господарства населення. Тому може скластися враження, що представлені в таблиці матеріали є не в повній мірі характеристичними щодо регіонального ринку зерна. Але це не так. Як аргумент скористаємося даними про структуру виробництва зерна на рівні всієї Тернопільської області, оскільки більша статистична сукупність дає більш розгорнуту картину досліджуваного явища (діаграма 1).

Діаграма 1. Структура виробництва зерна всім категоріями господарств Тернопільської облас у 1999 році

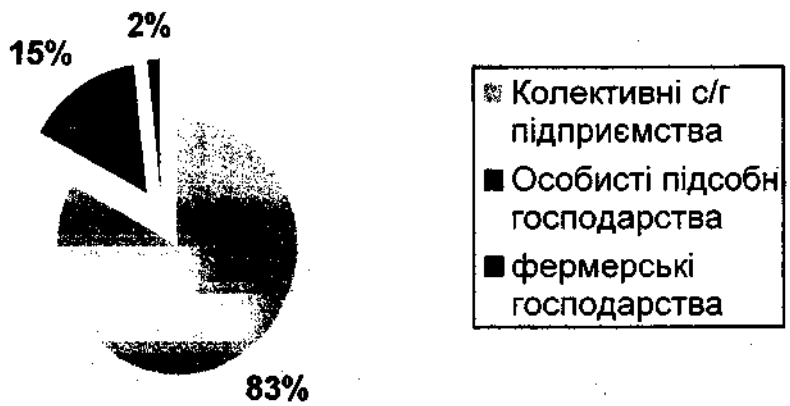

У даному випадку потрібно взяти до уваги кілька обставин. Так, як засвідчує діаграма 1, особисті підсобні господарства сьогодні дають близько 15 відсотків регіонального валу зернових. Але ж виробництво зерна даною категорією суб'єктів господарювання має майже виняткова пауперизований на парцелярній основі натуральний характер, а тому при дослідженні специфіка ринку до уваги може не братися. Інша ж категорія виробників – фермери – також може бути "виключена", оскільки:

- по-перше, фермери виробляють лише близько 2 відсотків валового виробництва і, відповідно, не можуть серйозно вплинути на обсяг, структуру, динаміку та ціну реалізації;
- по-друге, затверджені обов'язкові форми звітності не вимагають від фермерів надання інформації про обсяги реалізації ними зерна;
- по-третє, включення у розрахунок структури обсягів реалізації (табл.. 2) даних про обсяги реалізації зерна фермерськими господарствами гіпотетично може призвести лише до зменшення і без того мізерної частки основних виробників зерна.

Розрахунки, проведені у таблиці 2, відображають, як на нашу думку, доволі рельєфну і чітко виражену тенденцію: кожен, окремо взятий виробник зерна на його регіональному ринку, володіє фактично мізерною часткою цього ринку. Так, питома вага окремого виробника на регіональному ринку пшениці коливається в межах від 0,01 відсотка (ПМП "Агрон") до 8,36% (ТОВ "Поділля"). Практично аналогічна ситуація і по інших, зернових культурах, окрім жита. У повній мірі це стосується зернових та зернобобових культур загалом. Тут питома вага окремого виробника зерна коливається в межах від 0,33% (ВАТ "Ангелівка") до 7,78% (ТОВ "Колос"), причому 97% виробників володіють часткою зернового ринку району, яка не перевищує 3 – 4%.

Таблиця 2

Структура реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами Тернопільського району у 1999 р.

Назва сільськогосподарського підприємства	Обсяги реалізації, %						
	пшениці	жита	ячменю	вівса	гречки	гороху	зернових і зернобобових разом[1]
ТОВ "Черн. Руський"	1,76	-	1,66	5,27	5,35	1,86	1,84
ПАП "Шанс"	1,10	-	3,03	0,74	3,44	1,99	1,98
ПАП "Бірки"	1,15	-	3,22	8,16	5,26	3,43	2,34
ТОВ "Романівське"	1,15	-	1,20	2,41	0,71	2,87	1,23
ТОВ "За вільну Україну"	0,62	-	6,80	0,25	2,49	44,16	3,98
ТОВ "Медобори"	5,90	-	2,35	3,88	1,70	-	4,17
ПМП "Агрон"	0,00[2]	-	4,12	0,00	-	-	3,03
ТОВ "Батьківщина"	2,28	-	2,82	2,58	1,19	2,48	2,32
ТОВ "Дністер"	3,89	-	1,45	1,97	1,07	-	2,63
ТОВ ім. Л. Українки	4,56	-	0,64	0,44	4,32	-	2,31
ТОВ "Агросвіт"	4,21	11,47	0,72	0,27	0,42	0,42	2,14
ТОВ "Мар'янівське"	4,54	-	2,14	3,34	0,25	-	2,93
ТОВ "Збруч"	3,73	-	3,67	2,33	4,32	13,71	3,55
ПАП "АВМ"	5,47	58,58	2,00	3,11	0,99	-	3,55
ПАП "Перемога"	1,62	-	1,69	1,38	12,13	0,78	2,19
ТОВ "Вел. Глибочецьке"	-	-	5,55	-	4,57	2,15	3,63
ПОП "Золотий колос"	4,43	2,75	4,92	6,09	2,85	1,11	4,27
ТОВ "Агрокомплекс"	6,68	1,71	2,92	-	3,70	-	4,18
ТОВ "Агрокомплекс" – філія	0,45	-	2,64	1,91	4,89	0,33	2,00
ТОВ "Маяк"	4,19	-	3,87	4,32	2,86	3,10	4,52
ПАП "Прогрес"	0,81	1,80	6,29	2,33	-	-	3,20
ТОВ "Вікторія"	3,55	-	3,03	2,43	3,54	-	3,07
ТОВ "Смиковецьке"	0,54	-	1,88	4,58	0,65	-	1,19
ТОВ "Росинка"	1,66	8,53	3,97	11,19	0,85	-	2,80
ТОВ "Колос"	8,09	-	5,25	10,08	10,88	15,24	7,78
ПАП "Чистилівське"	0,27	5,50	3,69	2,12	6,02	3,69	2,05
ПАП "Попів"	0,57	2,84	5,25	8,61	1,70	-	3,06
ТОВ "Великолуцьке"	5,55	-	2,40	4,34	0,96	1,01	3,54
ПАП "Буцнівське"	0,25	-	1,78	3,17	3,47	-	1,18
ТОВ "Промінь"	3,94	-	1,60	-	0,40	-	2,36
ТОВ "Дружба"	2,33	-	1,17	-	5,88	-	1,66
ТОВ "Стегниківське"	2,39	-	2,06	-	0,82	-	1,93
ТОВ "Поділля"	8,36	2,09	1,75	2,67	1,80	1,01	4,64
ТОВ "Острівське"	3,51	4,74	2,10	-	0,53	0,65	3,43
ВАТ "Ангелівка"	0,42	-	0,35	-	-	-	0,33
Разом по району	100	100	100	100	100	100	100

[1] Колонка включає також дані про обсяги реалізації кукурудзи та інших культур, не виділених окремо.

[2] Питома вага зерна відповідної культури на ринку становить менше 0,01 відсотка.

На основі даних таблиці 2 з використанням формули 1 ми провели роздільну (у розрізі окремих зернових і зернобобових культур) та загальну оцінку рівня монопольної влади виробників (продавців) на ринку зерна Тернопільського району Тернопільської області. Відповідні матеріали репрезентує таблиця 3.

Таблиця 3

Розрахунок показників рівня монопольної влади виробників (продавців) на ринку зерна Тернопільського району

Види зернових і зернобобових культур	Розрахункове значення індексу Гарфіндела – Хіршмана (Ih)
Пшениця	472,1383
Жито	3714,8161
Ячмінь	375,3284
Овес	587,9671
Гречка	563,8203
Горох	2436,3363
Зернові і зернобобові разом	353,2113

Дані двох попередніх таблиць у повній мірі дають підстави для висновку про те, що виробники (продавці) зерна в регіоні працюють у конкурентному середовищі, тобто вони є "досконалими конкурентами". Це означає, що кожен з виробників (продавців) зерна на регіональному ринку не в змозі вплинути реально ні на рівень цін, що складаються на ринку, ні на обсяги та динаміку сукупної його пропозиції. Розрахункове значення індексу Гарфіндела – Хіршмана (Ih) практично по всіх культурах зернової груп є доволі низьким, свідчить про повну відсутність монопольної влади виробників (продавців) на регіональному ринку зерна.

З іншого боку, повну структурну характеристику ринку зерна в регіоні можна одержати лише проаналізувавши процес закупівлі зерна в цьому ж регіоні. Істотною методичною перешкодою при дослідженні динаміки та структури закупів зерна в регіоні є відсутність автентичної і згрупованої за відповідними ознаками інформації на рівні навіть адміністративного району, не кажучи вже про область загалом.

Найбільшим споживачем на ринку зерна в районі є Тернопільський комбінат хлібопродуктів. Так, протягом 1999 р. на Тернопільський КХП надійшло 3033 тонни зерна, в тому числі 1985 тонн – у рахунок погашення виробниками боргів перед Держкомрезервом за поставленні під врожай 1998 – 99 рр. товарно-матеріальні цінності (пально-мастильні матеріали, мінеральні добрива, хімічні засоби захисту рослин, сільськогосподарську техніку тощо.); 1048 тонн – у рахунок погашення боргів перед Тернопільським ДП ДАК "Хліб України" та 913 тонн – на виконання регіонального замовлення. Варто застерегти, що "вільна" реалізація виробниками зерна Тернопільському КХП практично не проводилася. Останнє свідчить про те, що типові, традиційні підприємства-споживачі, що донедавна належали до єдиного загальнодержавного монопольного об'єднання ДАК "Хліб України", фактично по сьогоднішній день не зуміли запропонувати "цікаві" для виробника умови конкурентної співпраці. Якщо порівняти обсяги загальнорайонної реалізації зерна, що склала в 1999 р. 23913 т (табл. 1) з обсягами заготівлі, проведеної лише Тернопільським КХП за аналогічний період, то виявиться, що питома вага лише цього одного споживача становитиме 12,7%, що значно перевищує максимальне значення питомої ваги окремого виробника на цьому ж таки ринку.

Таким чином, проведені нами розрахунки аргументовано констатують той факт, що регіональний ринок зерна аж ніяк не можна назвати поліполічним, адже серед усіх виробників (продавців) зерна в районі практично жоден з них не має найменшої можливості впливу на обсяги сумарної пропозиції чи цінову динаміку, оскільки володіє фактично мізерною часткою регіонального ринку зерна. З іншого боку, покупці зерна на цьому ж ринку займають зовсім інше ринкове становище. Незважаючи на те, що жодне з підприємств-покупців, що працюють на ринку зерна регіону не сягає контрольної, визначеної антимонопольним законодавством монопольної позначки в 35%, всі вони разом з тим володіють доволі великою часткою регіонального ринку. Таким чином, ринок зерна регіону представлений, з одного боку, великою кількістю виробників (продавців), що працюють фактично в конкурентних умовах, а з іншого – на цьому ж ринку працюють лише кілька покупців (трейдерів), що одержують таким чином відповідну винятковість щодо права і можливості впливу на процес ціноутворення. Такий тип ринкового середовища є фактично олігопсонічним з усіма властивими йому, відомими в теоретичній економіці, характеристиками, атрибутами та механізмом поведінки учасників.